

AZƏRBAYCAN DİLİ

FƏNNİ ÜZRƏ ELEKTRON DƏRS VƏSƏİTİ

IV.Sintaksis

17. Sintaktik əlaqələr

Sintaktik əlaqələr

Söz birləşmələrini və cümlələri əmələ gətirən sözlər arasında həm məna əlaqələri, həm də sintaktik əlaqələr olur. Sözlər məna və sintaktik cəhətdən əlaqələnməsə, nə söz birləşməsi, nə də cümlə əmələ gəlir. Sintaktik əlaqələrin iki növü var:

Tabesizlik əlaqəsi

1. Eyni hüquqlu sözlərarasında olur.
2. Sözlərdən biri o birinə tabe olmur, biri o birini aydınlaşdırmır, hər ikisi eyni qrammatik formada olur.
3. Ya intonasiya vasitəsilə, ya da tabesizlik bağlayıcıları ilə əlaqələnir.

1. Intonasiya ilə:
Var olsun şerimiz,
şairlərimiz.

2. Bağlayıcı ilə:
Qızlar ilə
oğlanlar yanaşı
oturmuşdular.

Tabelilik əlaqəsi

Bu əlaqədə olan sözlərdən biri o birisinə tabe olur.

Sənətkarı xalq yaşadır.

Sənətkarı → yaşadır

Xalq → yaşadır

Tabelilik əlaqəsinin üç növü var:

1. Uzlaşma
əlaqəsi

2. İdarə
əlaqəsi

3. Yanaşma
əlaqəsi

IV.Sintaksis

18. Tabelilik əlaqəsinin növləri

IV.Sintaksis

19. 1. Uzlaşma əlaqəsi

1. Uzlaşma əlaqəsi

Tabə sözün şəxs və kəmiyyətə görə əsas sözlə uyğunlaşmasına uzlaşma əlaqəsi deyilir. Uzlaşma əlaqəsi həm mübtəda ilə xəbər arasında, həm də ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında olur: Mən yazıram, Qız qalası, onun kitabı

1. Mübtəda ilə xəbər arasında: Xəbər mübtədadan asılı olub onunla uzlaşır. Mübtəda ilə xəbər arasında şəxsə görə uzlaşma heç vaxt pozulmur. Kəmiyyətə görə uzlaşma isə birinci və ikinci şəxslərin tək cəmində həmişə olduğu halda, üçüncü şəxsin cəmində gah olur, gah olmur.

O oxuyur. Onlar oxuyur.

2. İkinci növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasında:

İkinci tərəf birinci tərəflə uzlaşır.

Birinci tərəfi şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə oluna bilmədiyinə görə uzlaşma yalnız III şəxsə görə olur.

Qız qalası, Xəzər dənizi

3. Üçüncü növ təyini söz

birləşmələrinin tərəfləri arasında:

İkinci tərəf birinci tərəflə uzlaşır.

Uzlaşma hər üç şəxsə görə olur:

Mənim dostum

Bizim dostumuz

Sənin dostun

Sizin dostunuz

Onun dostu

Onların dostu

III şəxs cəmdə kəmiyyətə görə uzlaşma olmur.

a) mən oxuduğum, sən yazdığın, biz gördüyümüz, siz hazırladığınız tipli feli birləşmələrin tərəfləri arasında da uzlaşma əlaqəsi var.

b) Uzlaşma əlaqəsinin qrammatik göstəriciləri xəbərlik şəkilçiləri, şəxs sonluqları və mənsubiyyət şəkilçiləri, qismən də cəm şəkilçiləridir.

IV.Sintaksis

20. 2. İdarə əlaqəsi

2. İdarə əlaqəsi

Əsas sözün tələbi ilə tabe sözün ismin adlıq halından çıxıb başqa hala düşməsinə **idarə əlaqəsi** deyilir.

Gözümdən getməyir əziz məktəbim.

Gözümdən → getməyir
II tərəfdəki söz tabeedicisi söz olub,
I tərəfdəki sözü idarə əlaqəsi ilə
özünə tabe etmişdir.

İdarə əlaqəsində asılı tərəf – isim
və ya substantivləşmiş başqa nitq
hissəsi. Əsas tərəf fel (başqa nitq
hissələri də əsas söz kimi çıxış
edə bilər)

*Yuxudan oyanmaq, dağlardan
ağır*

IV.Sintaksis

21. İdarə əlaqəsinin iki forması

İdarə əlaqəsinin iki forması

1. Fəllərlə idarə

Fəldə idarə etmək qabiliyyəti güclüdür.

Fel ismin dörd halını idarə edir:

1. Yönlük
halın idarə
olunması

*Tamaşaya
baxmaq,
idmana
getmək*

2. Təsirlik
halın idarə
olunması

*Məktubu
yazmaq,
romanı
oxumaq*

3. Yerlik halın
idarə olunması

*Şəhərdə
yaşamaq,
məktəbdə
öyrənmək*

4. Çıxışlıq
halın idarə
olunması

*Dağdan
aşmaq, sudan
işmək*

2. Adlarla idarə

Adlarla idarə nisbətən zəifdir.

Adlara aid olan sözlər fərdən fərqli olaraq, birbaşa idarə edə bilmir. Hava (isim), yaxşı (sifət), çox (say), uzaq (zərf) sözləri ismin heç bir halını tələb etmir. Ancaq onlar nitqdən idarəedici sözlər kimi başqa sözlərlə işlənir.

Evin havası, insanların yaxşısı

IV.Sintaksis

22. 3. Yanaşma əlaqəsi

3. Yanaşma əlaqəsi

Tabə sözün heç bir qrammatik şəkilçi qəbul etmədən əsas sözə tabə olmasına **yanaşma əlaqəsi** deyilir: *göy çəmən, uca dağ, beş əsgər, həmin yer* və s.
Yanaşma əlaqəsinin heç bir göstəricisi yoxdur.

3. Yanaşma əlaqəsi

Yanaşma əlaqəsinin istifadə olunduğu əsas yerlər:

1. təyinlə təyin
olunan
arasında:

Uzaq yollar
Gözəl günlər

2. Tərzi-
hərəkət
zərflikləri ilə
onların aid
olduqları
cümlə üzvləri
arasında:

Birdən qapı
açıldı.

3. kəmiyyət
zərflikləri ilə
onların aid
olduqları
cümlə üzvləri
arasında:

Çox keçmişəm
Bu dağlardan

4. Zaman
zərflikləri ilə
onların aid
olduqları cümlə
üzvləri arasında:

Mənim bu
ürəyim hələ
cavandır.

3. Yanaşma əlaqəsi

Tabelilik və tabesizlik əlaqəsi söz birləşmələrinin tərəfləri arasında, cümlə üzvləri arasında olduğu kimi, cümlələr arasında da olur.

Tabelilik əlaqəsində sözlər arasında əlaqə uzlaşma, idarə və yanaşma əlaqələri formalarında olursa, cümlələr arasında belə bölgü aparılmır.